

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-84.1-12>

УДК 376.42

Липа В.О.

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ «ГОТОВНІСТЬ ДО САМОСТІЙНОГО ЖИТТЯ» В АСПЕКТІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЖИТТЄВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПІДЛІТКІВ З ПОРУШЕННЯМИ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Розглянуто концепт поняття «готовність» у словниковій та науковій літературі. Охарактеризовано термінологічне поле поняття «готовність». Виділено два підходи до визначення поняття «готовність»: розуміння готовності як певного психічного стану; розуміння готовності як певної властивості або системи властивостей та якостей особистості. Автор наголошує, що стосовно осіб з порушеннями інтелектуального розвитку, у науковій літературі велику увагу приділено трактуванню поняття готовності не як цілісного явища, а конкретним видам готовності особи: до організаційної діяльності, професійного самовизначення, виконання трудового завдання; професійного саморозвитку, тимчасова готовність і працездатність тощо. Він розглядає феномен готовності до самостійного життя як неподільне утворення, що передбачає взаємозумовленість усіх його сторін і складників.

Ключові слова: готовність, установка, здібності, підлітки з порушеннями інтелектуального розвитку, самостійне життя, компоненти готовності.

Lipa Volodimir

Oles Honchar Dnipro National University

ANALYSIS OF THE «READINESS FOR INDEPENDENT LIVING» PHENOMENON IN THE ASPECT OF LIFE COMPETENCE FORMATION OF ADOLESCENTS WITH INTELLECTUAL DISABILITIES

Summary. The paper studies the concept of «readiness» in dictionaries and scientific literature and characterizes the terminological field of the given concept. It has been found that in the modern psychological and pedagogical literature the concept of «readiness» is used indifferent meanings, however, despite the differences in this concept interpretations, most authors believe that «readiness» is a special mental state of a man, interpreted as an integral manifestation of a man, which occupies an intermediate place between a mental processes and personality traits and reveals «readiness» through a set of motivational, cognitive, emotional and volitional qualities of a personality. The paper suggests two approaches to defining the concept of «readiness»: understanding readiness as a certain mental state; understanding readiness as a certain property or system of personality traits and qualities. The author emphasizes that when it comes to persons within tell etual disabilities scientific works pay attention to the interpretation of the concept of readiness not as an integral phenomenon, but to specific types of readiness: for organizational activities, professional self-determination, work; professional self-development, temporary readiness and ability to work, etc. The author considers the phenomenon of readiness for independent living as an indivisible entity, which implies the interdependence of all its parties and components. Readiness for any activity, including independent living, when a person will be engaged in various activities, can be represented by the formula: «readiness = desire + knowledge + skills and competences» or «ready = want + know + can do». This formula reflects three aspects of readiness: motivational, informational or cognitive and the activity aspect. Thus, readiness has a dynamic structure, and there are stable functional dependencies between its components. Therefore, if there is a developmental delay, dysfunction of the child's body systems or artificial deprivation and one of these components is absent, the whole structure is disrupted. Therefore, the process of accompanying a child for the purpose of its preparation has a multifaceted complex nature. The more expedient it is built, the more noticeable results we will achieve in working with a child who started a certain activity and was ready for it.

Keywords: readiness, installation, abilities, mentally retarded teenagers, independent life, components of readiness.

Постановка проблеми. На сьогодні у педагогіці актуальною проблемою є інтеграція підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку в широкий соціум. Орієнтація у світі дорослих, труднощі вибору професії, порушення світоглядних зразків і цінностей, неадекватна оцінка своїх можливостей, а також проблематичність конструювання свого життєвого шляху – це далеко не всі перешкоди, що зустрічаються у підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку у процесі підготовки до самостійного життя. Формування готовності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку до самостійного життя у реаліях сьогодення набуває особливої акту-

альності також з врахуванням того факту, що більшість практичних досліджень у сфері підготовки до самостійного життя таких підлітків були здійснені наприкінці ХХ або в перші роки ХХІ століття, а тому проблема підготовки до самостійного життя підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку на сьогодні є недостатньо розробленою і потребує вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження готовності підлітків до самостійного життя у різних сферах діяльності здійснювалось багатьма вченими. Тому осмислення готовності як інтегративної якості особистості є об'єктом наукових досліджень багатьох галузей – філософії,

соціології, психології та педагогіки. Зокрема, проблема підготовки підлітків з порушенням інтелектуального розвитку до самостійного життя знайшла відображення у працях вчених-педагогів Л. Байбородової, І. Єременко, О. Ігнатової, Б. Кобзаря, Л. Кузьменко, В. Мухіної, М. Рожкова, С. Свириденко, а в загальному аспекті визначенню поняття «готовність» приділяли увагу такі вчені, як Б. Ананьев, Л. Виготський, В. Дубічинський, А. Івченко, О. Леонтьєв, В. Мясіщев, С. Рубінштейн, Д. Узнадзе та інші.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. Усі вчені, які займалися вивченням даної проблеми, акцентували увагу в першу чергу на загальнотеоретичних основах розкриття сутності змісту поняття «готовність». Ми ж звертаємо увагу на феномен готовності до самостійного життя в аспекті формування життєвої компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Формулювання цілей статті. Проаналізувати генезу концепту поняття «готовність» у словниковій та науковій літературі; охарактеризувати термінологічне поле поняття «готовність»; визначити особливості тлумачення поняття «готовність» як усвідомленої установки на майбутню діяльність.

Виклад основного матеріалу. Результати теоретичного вивчення порушеної проблеми та аналіз наукових досліджень свідчить, що існують різні підходи до визначення поняття «готовність».

Першооснову будь-якого поняття складає його лексичне значення, яке тлумачиться у довідниковій літературі. Проаналізуємо тлумачення поняття «готовність» у словниках.

Термін «готовність» в українській мові є похідним від слова «готовий» і щодо людини вживається у значенні особливого стану, що набувається завдяки досвіду та навчанню та визначається як результат цілісного набору сукупностей розвинених здатностей. У тлумачному словнику А. Івченка слово «готовий» пояснюється через декілька значень, а саме: «1. Який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь. 2. Який висловлює згоду, схильний до чого-небудь або виявляє бажання зробити що-небудь. 3. Який знаходиться в стані, близькому до чого-небудь...» [2, с. 70–71]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови за редакцією доктора філологічних наук, професора В. Дубічинського слово «готовність» пояснюється як «стан готового» та «бажання зробити що-небудь» [1, с. 257], а Новий тлумачний словник української мови визначає «готовий» як «той, що зробив необхідне приготування, який вже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності», а «готуватися» як «здійснювати підготовку до чого-небудь, мати намір щось робити, працювати над чимось із якою-небудь метою, працювати для підготовки до якоїсь діяльності». При цьому доцільно зазначити, що різні граматичні форми поняття «готовність» позначають і процес (готуватися) і результат (готовність, готовий).

У Міжнародній енциклопедії поняття «готовність» пов'язане із широко визначеним поняттям «шкільна готовність», що включає в себе пізнавальний розвиток, загальні знання, підходи до

навчання, соціальний та емоційний розвиток, стан здоров'я, вплив батьків на умови, у яких навчальні програми приносять найбільш ефективний результат [7, с. 439].

Найбільш широко поняття «готовність» представлено у психологічній словниковій літературі. Так, у словнику Л. Виготського поняття «готовність» пояснюється через низку таких понять, як «здатність», «потенційна дія», «можливість праці» [5, с. 173]. В іншому психологічному словнику – це активно-дієвий стан особистості, установка на вибір певної лінії поведінки, зібраність сил на досягнення мети та виконання завдань. Автори-укладачі В. Синявський та О. Сергєєнкова роз'яснюють поняття «готовність» як високий рівень розвитку мотивації людини, її пізнавальних емоційних, вольових якостей, що здатні в сукупності забезпечити успішну майбутню діяльність. Також поняття «готовність» пояснюється як адекватна установка людини на її майбутню діяльність [4, с. 123].

Розглядаючи поняття «готовність», варто зазначити, що у педагогічних словниках його ототожнюють зі словами «здатність», «спроможність», «компетентність», де визначається, що компетентність – це здатність (готовність) людини до практичної діяльності, вирішення життєвих проблем, що ґрунтується на набутому життєвому досвіді здобувача знань, його цінностях, схильностях [6, с. 43]. Іноді поняття «готовність» пов'язують зі словом «спроможність», котре означає «наявність сили, вміння до здійснення чого-небудь».

Звертаємо увагу, що в педагогічній літературі «готовність» трактується як стійка характеристика особистості, що діє постійно і включає позитивне ставлення до діяльності, у тому числі риси характеру, темперамент, мотивацію, знання, вміння, навички – з одного боку, та як сукупність факторів, що відображають різні сторони стану людини: фізичну, нейродинамічну, психологічну.

Тепер розглянемо термінологічне поле поняття «готовність».

Категорія «готовність» вживається у літературі для визначення її як умови та регулятора діяльності, психологічного стану, установки, наявності у суб'єкта певних потреб, як синтезу властивостей особистості тощо.

У сучасній психолого-педагогічній літературі поняття «готовність» вживається в різних значеннях, проте, незважаючи на розбіжності у трактуванні поняття «готовність», більшість авторів дотримуються думки, що готовність – це особливий психічний стан людини, який трактується як цілісний прояв людини, який займає проміжне місце між психічними процесами й властивостями особистості та розкривають «готовність» через сукупність мотиваційних, пізнавальних, емоційних та вольових якостей особистості; загальний психологічний стан, що забезпечує актуалізацію можливостей; спрямованість особистості на виконання певних дій (Р. Гаспарян, Є. Козлов, Л. Нерсерян, А. Пуні та ін.). Також готовність вивчалася і як певний рівень розвитку особистості (Я. Коломінський).

Загальнотеоретичні основи розкриття сутності змісту поняття «готовність» розроблені у працях

Б. Ананьєва, О. Леонтьєва, В. Мясичєва, С. Рубінштейна, Д. Узнадзе та інших. У роботах цих вчених «готовність» визначається як наявність здібностей (Б. Ананьєв, Н. Левітов, С. Рубінштейн), якість особистості (К. Платонов), психологічний стан, суттєва ознака установи (І. Блажєва, Д. Узнадзе), психологічна умова успішності виконання діяльності (І. Ладанов), цілісне явище, скріплене переконаннями, морально-вольовими якостями особистості, способами поведінки, знаннями про професію і практичними вміннями та навичками (Р. Романенко, В. Серіков).

С. Рубінштейн у своїх працях визначає готовність як комплекс здібностей, які включають до структури різні властивості та якості особистості, причому здібність виступає як загальна категорія по відношенню до цих властивостей та якостей. Д. Узнадзе в дослідженні установок особистості підкреслює, що готовність – суттєва ознака установки, яка виявляється у всіх випадках поведінкової активності суб'єкту. На думку М. Дьяченко та Л. Кандибовича, готовність – це пристосування можливостей особистості до успішних дій в даний момент, внутрішнє налаштування особистості на певну поведінку при виконанні задач, установка на активні та цілеспрямовані дії. Цікавою щодо цього видається нам трактовка феномену А. Резановичем як «внутрішньої якості особистості, у якій виражено її прихильність до здійснення діяльності, а також ступінь засвоєння нею елементів, відповідного соціального досвіду та здатність використовувати цей досвід у професійній діяльності». Слідуючи за думкою автора, вважаємо, що готовність до самостійного життя також виявляється в поєднанні мотиваційного, знаннєвого (у А. Резановича – теоретичного) та практичного складників. Окрім того, в процесі здійснюваного аналізу, нами помічено, що деякі автори (М. Левченко, В. Ядов та ін.) розглядають готовність як сплав особистісної психологічної готовності та соціальної підготовленості.

У дослідженні С. Бризгалової під готовністю розуміється цілісне особистісне динамічне утворення, придбане у результаті спеціального навчання, яке включає у свою структуру взаємопов'язані елементи: науково-теоретичний, практичний та психологічний. Тож можемо твердити, що готовності до самостійного життя можна навчити (звичайно ж, тією мірою, яка є доступною для дитини з порушеннями інтелектуального розвитку). Це підтверджують В. Андрущенко та І. Передборська (за ними, «готовність» – це установка, що пояснюється як фіксована спрямованість свідомості людини, стан її психіки, який полягає у визначеній зорієнтованості, схильності до прийняття і використання певних стереотипів поведінки або мислення).

Отже, загалом в літературі можна виділити два підходи до визначення поняття «готовність»:

1) розуміння готовності як певного психічного стану;

2) розуміння готовності як певної властивості або системи властивостей та якостей особистості.

При цьому, аналіз поняття «готовність» дозволяє виділити головну схожість на феномен, що досліджується, у поглядах вчених: він передбачає наявність знань, умінь, досвіду діяльності та сформованого ставлення особистості до свого

майбутнього і полягає у прагненні самореалізуватися в житті.

На основі здійсненого аналізу науково-педагогічної літератури можна констатувати відсутність єдиного підходу до розуміння феномену «готовність». Цей аналіз показує, що за великої кількості характеристик поняття «готовність», його розуміння залежить від основних теоретичних підходів, які не виключають, а взаємодоповнюють один одного.

Прихильники першого підходу (Н. Левітов, А. Луні, Л. Нерсеян, Б. Новіков, В. Пушкін, Ф. Генів та ін.) розглядають готовність на функціональному рівні та визначають її як особливий психічний стан, цілісний прояв особистості, що займає проміжне положення між психологічними процесами та якостями особистості. Наприклад, Н. Левітов зазначає, що психологічний стан створює той загальний функціональний рівень, на фоні якого протікають процеси. А. Луні готовність відносить до категорії психологічних станів, які характеризуються такими особливостями, як упевненість у своїх силах, прагнення до досягнення мети, оптимальне збудження, висока сталість нервових процесів, саморегуляція та самооцінка. На думку вченого, сутність готовності складається з можливості вчасного прийняття оптимального рішення у конкретній ситуації; відповідності дій з висунутими мотивами і завданнями у психологічній спільності діяльності і стану; можливості безперервного контролю і регуляції результатів кожної дії, яка здійснюється цілеспрямовано. Цей підхід простежується також у дослідженнях Л. Єгупова та А. Філатова, які розглядають готовність як установку психофізичних сил особистості до виконання певних дій.

Інший підхід (до якого схилиємося і ми) трактує готовність як складне багаторівневе утворення, динамічну систему з пізнавальними, вольовими, мотиваційними та емоційними характеристиками (М. Дьяченко, Л. Кандибович, Є. Козлов, В. Крутецький та інші). Так, М. Дьяченко та Л. Кандибович характеризують готовність і як стан, і як інтегративну якість особистості. Дослідники стверджують, що стан готовності є «настроєм» – пристосуванням можливостей особистості для успішних дій у певний момент. Аналогічної точки зору дотримується Л. Разборова. За її трактуванням, готовність – це складне особистісне утворення, стан, обумовлений психологічними особливостями особистості, що забезпечує ефективність діяльності особи. В. Крутецький розглядає готовність як синтез якостей особистості, які визначають її придатність до діяльності.

Наприкінці цього аналітичного огляду хочемо звернути увагу, що в науковій літературі велику увагу приділено трактуванню поняття готовності не як цілісного явища, а конкретним видам готовності особи: до організаційної діяльності (Р. Божбанова), професійного самовизначення (М. Ретивих), виконання трудового завдання (М. Дьяченко, О. Столяренко); професійного саморозвитку (Г. Ільїна), тимчасова готовність і працездатність (М. Левітов) тощо. Ми ж розглядаємо феномен готовності до самостійного життя як неподільне утворення, що передбачає взаємозумовленість усіх його сторін і складни-

ків. Готовність до будь-якої діяльності, у тому числі і самостійного життя, у процесі якого особа буде займатися різноманітними видами діяльності, можна зобразити формулою: «готовність = бажання + знання + вміння та навички» або «готовий = хочу + знаю + вмю». Ця формула відображає три аспекти готовності: мотиваційний або особистісний, інформаційний або знанневий та діяльнісний або операційний (за різним трактуванням).

Ми цілком погоджуємося із М. Дьяченко та Л. Кандибович, що готовність має динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності. Прагнучи задовольнити свої потреби, людина в практичній діяльності на основі внутрішньої активності (біологічної, фізіологічної та психічної) реалізує дві групи своїх можливостей: неспецифічні та специфічні, які і є ніщо інше, як складові її готовності до самостійного життя.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Отже, у цілому підходить до поняття «готов-

ність» різноманітні і кожна наука надає цьому поняттю деякі індивідуальні характеристики, хоча з упевненістю можна сказати, що і педагоги, і психологи, і соціологи дають споріднені дефініції. Наведені визначення доводять, що у науковій літературі поняття «готовність» тлумачиться переважно як усвідомлена установка на майбутню діяльність людини, особливий активно-дієвий стан, що був розвинений завдяки здатностям, набутих знанням, вмінням, навичками та досвіду, а ядро цього поняття включає як психологічну готовність, яка являє собою базу та стійку платформу діяльності, так і практичну готовність для застосування усіх знань і умінь в процесі життєдіяльності.

На сьогодні спостерігаємо, що однозначного визначення поняття «готовність», а тим паче, «готовність до самостійного життя», у літературі не існує. Це спонукає до більш детального розгляду цього феномену в працях сучасних вчених та з'ясування його кореляції з поняттям життєвої компетентності підлітків з порушеннями інтелектуального розвитку.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. В. Т. Бусел. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
2. Івченко А. Тлумачний словник української мови. Харків : Вид-во «Фоліо», 2002. 540 с.
3. Національний освітній глосарій: вища освіта / за ред. В. Г. Кременя. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2014. 100 с.
4. Рибалка В.В. Словник із психології та педагогіки обдарованості і таланту особистості : термінологічний словник. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016. 424 с.
5. Словарь Л.С. Выготского / под. ред. А. Леонтьева. Москва : Изд-во «Смысл», 2007. 119 с.
6. Словник базових понять з курсу «Педагогіка» : навч. посіб. / уклад. О.Є. Антонова. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. 100 с.
7. International encyclopedia of Education / Peterson P. (Ed.). Oxford : Elsevier Science, 2010. 6957 p.

References:

1. Busel, V.T. (2005). Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. Kyiv: Perun. (in Ukrainian)
2. Ivchenko, A. (2002). Tлумachnyi slovnyk ukrainskoi movy [Explanatory dictionary of the Ukrainian language]. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian)
3. Kremen, V.H. (ed.) (2014). Natsionalnyi osvittinii hlosarii: vyshcha osvita [National Education Glossary: Higher Education]. Kyiv: Pleiady. (in Ukrainian)
4. Rybalka, V.V. (2016). Slovnyk iz psykhoholohii ta pedahohiky obdarovanosti i talantu osobystosti: terminolohichnyi slovnyk [Dictionary of psychology and pedagogy of giftedness and talent of the individual: a terminological dictionary]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University. (in Ukrainian)
5. Leont'yev, A. (ed.) (2007). Slovar' L.S. Vygotskogo [Dictionary of L. S. Vygotsky]. Moscow: Smysl. (in Russian)
6. Antonova, O.Ye. (2014). Slovnyk bazovykh poniat z kursu «Pedahohika»: navchalnyi posibnyk [Dictionary of basic concepts from the course «Pedagogy»: textbook]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko State University. (in Ukrainian)
7. Peterson, P. (Ed.) (2010). International encyclopedia of Education. Oxford: Elsevier Science.